

ПОВСЯКДЕННЯ І МАРКЕРИ ЕПОХИ В ТВОРАХ СЕРГІЯ ОКСЕНИКА ТА ІРЕНИ ДОУСКОВОЇ

EVERYDAY LIFE AND ERA MARKERS IN THE WORKS OF SERHIY OKSENYK AND IRENA DOUSKOVA

Новик О.П.,

orcid.org/0000-0001-6039-0221

доктор філологічних наук,

професор кафедри української та зарубіжної літератури і порівняльного літературознавства
Бердянського державного педагогічного університету

Проблема конструювання повсякденності в літературознавстві наразі є новим напрямком досліджень, надто ж коли йдеться про порівняльні студії. Творчість сучасних письменників: українського митця Сергія Оксеніка та чеської авторки Ірени Доускової, ще потребує детального вивчення і хоча їх твори привертати увагу літературознавців, проблему творення повсякденності ХХ ст. у художньому просторі романів «Вбивство п'яної піонерки» та «Гордий Будьщо» ще не досліджено.

Обоє авторів здійснили вдалу спробу проєкції повсякденності крізь призму дитячого світобачення, адже в Ірени Доускової розповідь ведеться від дівчинки, а в Сергія Оксеніка є два оповідачі, один з яких – хлопчик-підліток, а другий – дорослий. Характери персонажів перебувають під впливом повсякденності країни, міста, оточення близьких людей, а також мікрогруп (школа, вулиця – в романі «Вбивство п'яної піонерки» та школа, театр, родичі – в романі «Гордий Будьщо»). Маркерами епохи виступає частина інтелектуальної повсякденності. Книжки й фільми, цитати, алюзії з різних джерел, пам'ятки архітектури різних часів, пов'язані з куточками Праги. Ірен Доускова проєктує це навіть на назву, виносячи в заголовок роману перефразовану цитату з вірша «І гордий будь, що встояв», який стає символом чеського народу тієї епохи. Сергій Оксенік натомість у заголовку роману «Вбивство п'яної піонерки» концентрує оксюморонну структуру повсякденності, поєднуючи речі, здавалося б, неможливі (п'яна піонерка), цим самим наголошуючи на абсурдності ідеології та повсякденності епохи.

Опис побуту й одягу, звичаїв дає змогу для уречевлення буденності середини ХХ ст. Сергій Оксенік передає атмосферу тихої повсякденності передмістя Миколаєва, вклинюючи детективний сюжет про крадіжку та вбивство, що дисонансом акцентує увагу на проблемах суспільства. Іронією та гумором послуговується в романі український автор, а в романі чеської авторки окрім цього ще й сатира, поєднана з алгоріями.

Ключові слова: Повсякденність, роман, Сергій Оксенік, Ірен Доускова.

The problem of everyday life recreating in literary studies is currently a new direction of research, especially due to comparative studies. The work of contemporary writers, Ukrainian artist Serhiy Oksenyk and Czech author Irena Douskova, still needs detailed study. Although their works have attracted the attention of literary critics, the problem of everyday life recreating in the 20th century in the artistic space of the novels "The Murder of the Drunken Pioneer" and "Proud Anyway" have not yet been explored.

Both authors made a successful attempt to project everyday life through the prism of a child's worldview. In Irena Douskova's work, the story is told from the perspective of a girl, and in Serhiy Oksenyk's – there are two narrators, one of whom is a teenage boy, and the other is an adult. The characters are influenced by the everyday life of the country, the city, the environment of loved ones. The reader can see it as well as in microgroups (school, street – in the novel "The Murder of a Drunken Pioneer" and school, theater, relatives – in the novel "Proud Anyway"). A part of intellectual everyday life acts as markers of the era. Books and films, quotes, allusions from different sources, architectural monuments of different times, related to corners of Prague are parts of every day life. Irene Dousková projects this even into the title, putting in the title of the novel a paraphrased quote from the poem "And be proud that you stood up", which becomes a symbol of the courage of the Czech people of that era. Serhiy Oksenyk, on the other hand, in the title of the novel "The Murder of a Drunken Pioneer" concentrates the oxymoronic structure of everyday life, combining seemingly impossible things (a drunken pioneer), thereby emphasizing the absurdity of the ideology and everyday life of the era.

The description of routine and clothing, customs allows for the embodiment of everyday life in the middle of the 20th century. Serhiy Oksenyk conveys the atmosphere of quiet everyday life in the suburbs of Mykolaiv. He inserts a detective story about theft and murder, which dissonantly focuses attention on the problems of society. The Ukrainian author uses irony and humor in the novel, and the Czech author's novel also includes satire combined with allegories.

Key words: Everyday life, novel, Serhiy Oksenyk, Irena Douskova.

Роман українського митця Сергія Оксеніка (Сергія Іванюка) «Вбивство п'яної піонерки» написано у 2018 році, а «Гордий Будьщо» (*Hrdý Budžes*) чеської авторки Ірени Доускової 1998 року написання (потім було ще два тексти-продовження подій роману: «Онєгін був москаль» (*Oněgin byl*

Rusák, 2006) і «Дарда» (*Darda*, 2011)). Попри такий розрив у часі й просторі, обидва тексти придатні до порівняння на рівні змалювання повсякденності епохи, засобів творення атмосфери історичного періоду. Проблема повсякденності художнього простору цих творів ще не досліджувалася.

В обох творах «Вбивство п'яної піонерки» та «Гордий Будьцо» події відбуваються в не таку й далеку, але таку, що вже стала історією, епоху: друга половина ХХ ст. Український роман відтворює події 50–60-х років, а в чеському йдеться про 70-ті роки ХХ ст.. Л. Даниленко, пишучи про роман Сергія Іванюка «Вбивство п'яної піонерки», зазначає, що «зображення ретрочасу в сучасній українській прозі має тенденцію до виявлення нових художньо-стильових та ідейно-змістових граней» [1, с. 66], зокрема вона досліджує твір крізь призму інтертекстуальності. Вчена пише: «Художня інтерпретація радянського часу виразно виявляє два протилежні людські типи. Перший – носій національної моралі; він консолідувався всупереч колоніальним умовам, а в сучасних історичних процесах стоїть на захисті української державності. Другий – представник специфічної суспільної категорії, так званого совка; такий не може пристосуватись до нового часу, болісно ностальгує за радянським минулим, гальмує прогресивні процеси, шкодить національній свободі України. Художня реконструкція пам'яті про життя в Радянському Союзі викриває знакові проблеми сучасної України» [1, с. 67]. Почасти погоджуючись із цією тезою, необхідно зауважити, що панорамна картина повсякденності роману не зводиться до двох схематизованих типів, про які йшлося вище. Автор вмільо виводить перед очі читача низку персонажів, які є частиною епохи, а відповідно репрезентують її різноманітність, бо Сергій Оксенік виходить за межі банального побутописання, послуговується індивідуалізацією персонажів, змалюванням психологічного портрету. Разом з цим бачимо панорамну картину життя передмістя Миколаєва, а також розповіді про життя персонажів в інших містах Радянського Союзу.

Ретропам'ять в романі Сергія Оксеніка реалізується в тексті на різних рівнях інтертекстуальності. Л. Даниленко зокрема пише, що це роман, який «представляє соціальний вимір життя звичайних громадян в Україні першої половини 1960-х рр. Декорація повсякденних реалій та атмосфера інтересів і стосунків людей – це яскрава динамічна ретроплощина, в якій пам'ять розкодує замки «совкової» сутності. Мотив трагізму (труп школярки в ямі з вапном і розслідування вбивства місцевим міліціонером) на тлі безтурботного життя в селі Варварка сприймається як виклик системі, зануреної в обман, байдужої до особистості, обмеженої низкою соціально-культурних комплексів» [1, с. 67]. Проблема ретропам'яті перетинається з проблемою засобів створення повсякденності у романі Сергія Оксеніка.

Повсякденність, яка не тотожна буденності, охоплює різні сфери людського існування, в художньому просторі роману набуває правдивості саме завдяки маркерам пам'яті, що ними майстерно послуговується автор. Інтелектуальна культура, змальована обома авторами романів є органічною складовою частиною повсякденності епохи. Художні тексти, фільми, що згадуються героями творів, є свого роду маркерами епохи, і письменники їх вкраплюють відповідно до зацікавлень сучасників періоду, змальованого Сергієм Іванюком та епохою в Чехії в Ірени Доускової.

В плин розповіді в обох романах вклинюються й часи ранішої історії, зокрема, події Другої світової війни. Такі екскурси є розповідями-спогадами тітки Марти («Гордий Будьцо»), яка переховувала чоловіка Хуго Крауса від фашистів у шафі, ризикуючи своїми рідними, а він потім поїхав до Америки: «При цьому вона розповіла мені пригоди історію, як протягом усієї Другої світової війни у шафі ховався її чоловік, якого звали Хуго Краус і якого німці терпіти не могли. Вона зробила для нього також схованку в дивані, у якому просвердлили дірки для повітря, щоб Краус міг там сховатися, якби прийшло гестапо. Іще до всього в них у той час народилася дівчинка Ганічка, і це могло бути підозрілим. Якби німці знайшли пана Крауса, то застрелили б тітку Марту, і бабусю Дашу, і діда Пепу, а може, й нашого тата, і дядька Криштофа, які тоді були малими хлопчиками» [2, с. 36].

Відлунням війни є й розповідь про вибухонебезпечний пустир, де так люблять збиратися підлітки у «Вбивстві п'яної піонерки» Сергія Оксеніка. Попри заборону дорослих ходити на пустир, діти все ж збираються там увечері, палять вогнище в тих місцях, де залишилося багато снарядів.

Є в обох творах і маркери топосів, що прив'язані до історії народу, як от згадки про старі часи в Сергія Оксеніка, або ж екскурси в історію завдяки мандрівкам Геленки Прагою в Ірени Доускової.

Життя передмістя великого столичного міста Праги і передмістя українського Миколаєва присутньо різнилося, та й діти – головні герої зростають в різних родинах, тому годі шукати дисидентських настроїв у дітей працівників заводу з радянської України, навпаки, автор тонко балансує між їх мріями про щасливе комуністичне майбутнє і реаліями життя, від чого текст тільки набуває достовірності зображення. Водночас тонка іронія автора, втілена у розповідях від першої особи хлопця-підлітка і міліціонера, уможливорює переосмислення

тогочасних подій вже з позицій сьогодення. Світ дітей і світ дорослих, існуючи в одній реальності, переосмислюють її по-різному, діти гостріше відчувають брехню й неширисть.

У чеському романі зовсім інша риторика зображення, яка витокми йде до традицій Ярослава Гашека, сатиричного аналізу дійсності, самозвиначення народу в тому, що не зміг або не захотів бути героєм. Поезія, яка є на останній сторінці роману є цьому підтвердженням.

Окрім описів життя дівчини Хелени з її власних вуст є й вставні епізоди, як от сон про слонів, де в дивному ракурсі змішалися архітектурні пам'ятники Праги (чеський лев з герба Чехії і символ Чехії легендарний герой Брунцвік) і двадцять слонів, і дідусь Франтішек [2, с. 34–35]. Маркерами епохи є й деталі, що свідчать про соціальний статус персонажів, одяг, інтер'єр житла, предмети побуту, їжа, манера говорити, мовна характеристика героїв та інше. В. Штайніг в своєму дослідженні окреслив сигнали соціального статусу людини в мові і спілкуванні: багатство лексики, послуговування жаргоном, граматичні конструкції, темп мовлення, виразність, інтонація, майстерність діалогу та регулювання дистанції в спілкуванні та ін. [5, с. 88–94]. Фактично всі ці складові є в обох романах.

Важко сказати однозначно, чи належать ці тексти до дитячої літератури, хоча в центрі цих творів розповідь про дитину і світ, демонстрація художнього переосмислення дитячого світосприйняття. Література для юнацтва загалом мало чим відрізняється від дорослої літератури. Прагнення ж усвідомити своє місце в світі провокує читачів цієї вікової категорії скласти власне враження про епоху недалекого минулого, коли зростали їхні батьки, дідусі та бабусі. Тож твори такого плану мають зацікавити читачку аудиторію, особливо, коли використана розповідь від першої особи, десь на позір наївна, десь позначена суб'єктивним сприйняттям подій.

Доречною буде і згадка про позицію Сергія Іванюка стосовно захоплення дітей до читання, що передбачає безпосередню участь батьків у цьому процесі. Йшлося про три етапи читання книги: спочатку батьки читають самі, потім діти, а потім обговорюють. Для книг, що їх ми обрали за об'єкт дослідження, таке читання було б доцільним, бо повсякдення епохи тут яскраво виражене, продумане до найдрібніших деталей, водночас така деталізація доповнює викриття політики й того, як люди змушені вести подвійне життя, тож обговорення книги зі старшими увиразнило б її розуміння.

В обох романах розповідь ведеться від першої особи, що унаочнює тезу про безпосередність і незаангажованість дитячих вражень. Обидва твори певною мірою автобіографічні. Чеська письменниця, яка виросла в сім'ї акторів, головну героїню «Гордого Будьшо» поселяє в родину з мистецького середовища. Говорячи про свої тексти, Ірена Доускова зазначає: «Мої тексти (але мені дуже не хотілося б, аби це, не дай боже, звучало патетично) – це моє життя. Принаймні його значна й важлива для мене частина. З усім, що під цим зазвичай розуміють. Частково це реалізована мрія, частково вічна мука і невпевненість. Я роблю те, що хотіла робити з молодості, ще відтоді, коли й не сподівалася, що це взагалі можливо. Та зараз для мене очевидно, що з різних причин аж до смерті матиму з цим багато переживань і сумнівів. Уже з дитинства я жила в чарах книг, театру та й узагалі будь-яких розповідей, мабуть, я до них утікала. Ще до того, як я пішла в школу, пробувала щось писати» [3]. Прагнення писати і можливість при цьому почасти відтворити власну повсякденність, включити елементи автобіографії, є спільним для обох авторів.

Тексти українського письменника і чеської авторки відрізняються ставленням до світу головних героїв, та й сімейні стосунки в їх родині різні. У романі Сергія Оксеніка головні герої хлопці-підлітки змальовані м'якими пасторальними фарбами, бо їх оточує любов, природа, а світ вони сприймають широко відкритими очима, відповідно до свого віку. Прикметно, що герої-діти індивідуалізовані в усьому, письменник майстерно відтворює сприйняття повсякденності дітьми різного віку, їх психологію, на прикладі двох братів та їх друзів. Натомість в Ірени Доускової головну героїню використано, насамперед, як інструмент для критики епохи, хоча акценти робляться на її світосприйнятті, завдяки деталізації побуту й оточення передається мозаїка атмосфери Праги 70-х років ХХ ст.

Особисті проблеми й переживання дівчинки, яка почувається негарною через власну зовнішність, ненавидить уроки фізкультури, де треба носити спортивну форму. Це її хвилювання описано з дитячою безпосередністю, і водночас сполучається з сатиричним акцентом на абсурдності подій епохи: «Та в школі мені це зовсім не подобається. Я лише нервую перед кожним уроком, тому що шкільна фізкультура придумана не для того, щоб займатися вправами, а для того, щоб мучити товстих і невмілих дітей. А це саме про мене. Учора мені було геть зле, адже був спортивний день. Уроки лише до десятої години, а потім уся

наша школа і всі інші школи Нічогоренців мали йти на міський стадіон бігати й стрибати, тому що у Владіміра Ілліча Леніна був день народження» [2, с. 39]. Детальна розповідь про забіг перебивається алегоричною історією про мурах і солдата, якого змусили воювати. Авторка послуговується вставними діалогами, прямою мовою і уявними розмовами героїні з історичним персонажем. Повсякденність дівчинки є частиною художньо переосмисленої повсякденності Чехії.

Про появу задуму написати книгу Ірени Доускової авторка писала: «Я знаю, що ця ідея і бажання її реалізувати жили в мені доволі довго, я думала про неї без будь-якого особливого страху, без амбіцій, що ось зараз виникне «Щось». Я просто була переповнена цим. Спогадами і переконанням, що про той час необхідно говорити. Але важко все ж було, я починала принаймні трічі, вперше ще до листопада 1989 року, і без надії на видання. Та головне, що я й сама тими першими спробами була незадоволена. Думаю, найважче було знайти ту позицію, правильну стилізацію розповіді від першої особи, яка використана в творі. На початку я думала, що це мав би бути скоріше кіносценарій, але потім сама себе спитала, що б я з ним робила. Книга більш вільна, а з часом для мене це стало важливим» [3]. Такий задум книги/кіносценарію накладає свій відбиток на засоби відтворення дійсності в тексті, пояснює своєрідну «розкадровку», розбивку на епізоди, що відтворюють певні події в житті головної героїні.

Номеносфера романів також є частиною художнього творення повсякденності епохи. Ірен Доускова обирає за заголовок роману перефразовану цитату з вірша «І гордий будь, що встояв» (автор Станіслав Костка Нойманн). [2, с. 130]. При цьому авторка обіграє включення цього вірша через сприйняття Геленкою поезії, почутої по радіо, сенс якої дитина не розуміє, а уявляє такого собі персонажа на ймення «гордий Будьщо». Геленка придумує собі, яким може бути герой і ці міркування суголосні повсякденності її світу, згадує героїв національних, літературних і кіношних, а також ідеологічний момент розкривається Іреною Доусковою роздумами Геленки: «Я часто думаю, чи був комуністом Будьщо. Можливо, що так, якщо про нього постійно читають вірші. Було б шкода, адже він мені дуже симпатичний. Перед ходом із ліхтариками також читали вірші, переважно про революцію, тільки Штефанчікова з п'ятого класу розповідала цей загадковий про Будьщо» [2, с. 98]. Дівчинка вигадує, яким же міг бути такий ліричний герой вірша, хоробрий, як Вінету, чи таким як Юліус Фучек, чи як Марушка

Кудержікова. І зрештою, Геленка, вимірявши образ такого загадкового героя на ймення Будьщо, за задумом авторки, аналізує поведінку власного народу, бо наприкінці роману описується розчарування дівчинки після того, як прочитала поезію: «Там був цей вірш про Гордого Будьщо – і він був дуже сумний. Гордий Будьщо не був ані індіанцем, ані партизаном. Гордого Будьщо взагалі не було. Гордий Будьщо – це просто «гордий будь, що». Це ще гірше, ніж якби він був комуністом» [2, с. 125]. Таким чином метафора ілюзії розуміння подій у суспільстві, переоцінки цінностей розповсюджується на всю книгу під назвою «Гордий Будьщо».

Сергій Оксенік натомість у заголовку роману «Вбивство п'яної піонерки» концентрує оксюморонну структуру повсякденності, поєднуючи речі, здавалося б, неможливі (п'яна піонерка), цим самим наголошуючи на абсурдності ідеології та повсякденності епохи. Опис побуту й одягу, звичаїв дає змогу для уречевлення буденності середини ХХст. Сергій Оксенік передає атмосферу тихої повсякденності передмістя Миколаєва, вклинаючи детективний сюжет про крадіжку та вбивство, що дисонансом акцентує увагу на проблемах суспільства. Деталі побуту, що характеризують повсякденність, розсіпані по всьому тексту, як от, наприклад, про поїзд: «Недоліків у поїзда також багато, але от що я вам скажу. Найбільший із них – не той, що в туалеті брудно і страшенно незручно. А той, що люди, котрі склали розклад для пасажирів. Бо він буває страшенно незручний» [4, с. 285]. Або ж спогади персонажа про реалії побуту з часів дитинства: «Щоправда, це не тому, що ми жили до революції – ви що! Просто, коли батьки тільки отримали цю ділянку, відразу збудувати великої хати не могли, тому батько з дядьком Сашею (це чоловік батькової сестри Гані) поставили врем'янку з ракушняку. І ми туди вселились, а до того жили в городі, на квартирі. Ну, з тієї городської квартири я тільки й пам'ятаю, що стару хазяйку в дуже брудному фартуху» [4, с. 69].

Іронією та гумором послуговується в романі український автор, а в романі чеської авторки окрім цього ще й сатира, поєднана з алегоріями. Сергій Оксенік вчинив хитріше, залучивши двох оповідачів: підлітка і дорослого, наче оберігаючи світ дитинства, провокуючи читача самого робити висновки. Понад те, автор персоналізує мову кожного наратора. В образі міліціонера як гвинтика великої системи демонструється прагнення бути в системі, що найбільше втілюється у його мовленні, де переважає канцелярський стиль, суржик

та відчувається професійна деформація. Завдяки цьому оповідачеві письменник змальовує деталі повсякденності, що могли би залишитися поза увагою дітей.

Розповідь міліціонера, якого вигнали зі служби, підтверджує ту істину, що людина є тільки маленьким гвинтиком системи, а коли в повсякденності відбуваються зміни, які руйнують звичний уклад життя, людині складно відновити рівновагу: «І знаєте, це все – мелочі житні. Найстрашніше, що ти от живеш у своїй великій і могутій країні, а нікому не нужен. Ти – як ворог. Як шпін. Ти чужак. І всім плювають, що ти дуже хочеш робити, що готовий піти на любую должность, бо... Ну, бо як же це: молодий здоровий чоловік – і ніде не робе? Уже й без вихідних готовий був працювати» [4, с. 328]. Маленька людина радянської епохи, міліціонер, який найбільше в житті боїться залишитися ізгоєм в суспільстві, втратити статус, є показовим для повсякденності середини ХХ ст.

У повсякденності малої героїні роману Ірени Доускової також є поняття смерті, навіть і вбивства, але в зовсім іншому ракурсі, ніж у романі Сергія Оксеніка. Дівчинка розмірковує про те, як можна було б зарадити дорослим проблемам Каченки (матері не дають ролей в театрі, може залишитися без роботи й без грошей). Варіантів допомоги небагато, зокрема й убивство. Обмірковуючи таку страшну справу, дитина наївно уявляє наслідки: «Убивство, безперечно, було б набагато кориснішим, але як це зробити? Ми з класом постійно ходимо на якісь фільми про війну, і там усі стріляють з автоматів, і кидають гранати, і таке всяке, тож урешті-решт усі помирають. Але мені це не дуже подобається, до того ж, у мене немає автомата» [2, с. 71–72]. Дитяче ставлення до уявної смерті як помсти засноване на фільмах про війну.

Для Ірени Доускової було важливим написати роман не просто чеською мовою, а ще й глянути

збоку на історію свого народу: «Це чеська історія, не тільки тому, що вона вміщена у певний час і певні обставини, кілька років після окупації у 1968 році. А й через те, що вона з собою – вже вкотре – принесла. Ламання характерів, зміна масок тощо. А ще – і це, на жаль, упродовж катастрофічних подій ХХ століття принаймні у нас стає все більш типовим – великий передчасний, заподадливий страх, навіть коли вже не йшлося про життя так, як під час окупації або частково у 50-х роках. Повторювана ситуація, коли ми самі, попри всі відмовки, є тими, хто шкодить найбільше. Та загалом це не лише наша ситуація, думаю, що таке ж або навіть кривавіше винищення стосується низки країн Центральної та Східної Європи. Чеським є також кут зору, з якого я свою, а точніше, нашу історію розповідаю. Іронія, гумор, трагікомедія... Трагікомічний, чорний, іноді навіть цинічний гумор – це те, що якимось чином нам, чехам, підходить і чого, можливо, від нас і очікують. Наші найбільші і найвідоміші письменники, з якими я б себе не хотіла і не наважилася б порівняти, наприклад, Гашек чи Кундера, завжди працювали з гумором та іронією» [3].

Повсякденність в романах Сергія Оксеніка «Вбивство п'яної піонерки» та Ірени Доускової «Гордий Будьшо» постає мозаїчною структурою суспільства середини ХХ ст. Реалії життя героїв творів змальовані детально, починаючи з побуту, опису інтер'єрів житла, речей, книг, фільмів та улюблених місць героїв. Атмосфера, культурні та ідеологічні маркери епохи уможливають реконструкцію повсякденності середини ХХ ст. в двох країнах, що підпорядковувалися Радянському Союзу. Засоби іронії, гумору та сатири автори використовують для відтворення реалій життя. Розповідь від першої особи уможливила достовірність зображення, а те, що ці наратори – діти, ще й ракурс сприйняття дійсності по-дитячому безпосередньо, наївно, але й правдиво.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Даниленко Л. В. Художня література, кіно і пісні в інтертексті роману С. Оксеніка «Вбивство п'яної піонерки». *Наукові записки НаУКМА. Літературознавство*. 2018. Том 1. С. 66–69.
2. Доускова І. Гордий Будьшо. Роман / переклад з чеської Ірини Забіяки. Київ: КОМОРА, 2015. 136 с.
3. Доускова Ірена. Інтерв'ю з письменницею. URL: <http://litakcent.com/2015/03/12/irena-douskova-ja-ne-rovertajusja-do-svojih-knyh/> (дата звернення 5.03.2022).
4. Оксенік Сергій. Вбивство п'яної піонерки. Львів: Видавництво Старого Лева, 2018. 352 с.
5. Steinig W. Soziolekt und soziale Rolle. Düsseldorf: Schwann, 1976. 299 s.